

Araştırma Makalesi**Başvuru:** 13.11.2025**Kabul:** 22.11.2025**Atıf:** Ağtaş, Sevil. "David Hume'da Bilgi Problemi," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 24 (Aralık 2025): 519-529. <https://doi.org/10.55256/temasa.1823214>

David Hume'da Bilgi Problemi¹

Sevil Ağtaş²

ORCID: 0000-0002-3710-9080

DOI: 10.55256/TEMASA.1823214

Öz

On sekizinci yüzyıl deneyciliğinin en radikal temsilcilerinden biri olan David Hume, modern felsefede bilgi probleminin seyrini önemli ölçüde değiştirir. Bilginin kökeni, kapsamı ve doğruluğu gibi soruları deneyim üzerinden temellendirir. Bu nedenle çalışmada onun bilgi problemine ilişkin felsefi yaklaşımı epistemolojik bir çözümleme çerçevesinde ele alınır ve epistemolojisinin sınırları açığa çıkarılır. Bilgi problemini ele alırken, insan aklının sınırlarını çizen ve metafiziği imkânsız kılan bir eleştiri geliştirerek, insan aklının sınırlılığını, deneyimin önceliğini, nedenselliğin ve tümevarımın problematik doğasını ortaya çıkardığı görülür. Bilginin temellendirilmesinde çağrışım ilkelerinin merkezi rolünü ortaya koyması modern bilginin gerekçelendirme sorununu derinleştiren bir kırılma yaratır. Bu nedenle, onun şüpheciliği yalnızca yıkıcı değil, aynı zamanda bilgi teorisi açısından kurucu bir işlev görür. Dolayısıyla Hume'un bilgi problemi, insan aklının sınırlarını belirleme çabasının bir ürünü olarak, modern epistemolojinin temellerini yeniden düşünmeye yönelten bir felsefi dönüm noktası olarak yorumlanabilir. Sonuç olarak insanın bilgisi neye dayanır ve bu bilgi ne ölçüde güvenilirdir? şeklindeki soruları ve bu sorulara vermiş olduğu yanıtları ile hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki gelişmelerde önemli rol oynadığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Hume, Bilgi Problemi, Deneycilik, Şüphecilik, Nedensellik.

The Problem of Knowledge in David Hume

Abstract

David Hume, one of the most radical representatives of eighteenth-century empiricism, significantly altered the course of the problem of knowledge in modern philosophy. He grounds questions such as the origin, scope and accuracy of knowledge on experience. Therefore, in this study, his philosophical approach to the problem of knowledge is examined within the framework of an epistemological analysis, and the limits of his epistemology are revealed. While addressing the problem of knowledge, He is seen that by developing a critique that delineates the limits of human reason and renders metaphysics impossible, the limitations of human reason, the primacy of experience, and the problematic nature of causality and induction are revealed. His demonstration of the central role of the principles of association in the grounding of knowledge creates a rupture that deepens the problem of justification of modern knowledge. Therefore, his skepticism is not merely destructive but also serves a constructive function in terms of the theory of knowledge. Therefore, Hume's approach to the problem of knowledge, as a product of his effort to determine the limits of human reason, can be interpreted as a philosophical turning point that prompts us to reconsider the foundations of modern epistemology. In conclusion, it is possible to say that he played an important role both in his own time and in subsequent developments through questions such as, what is human knowledge based on, and to what extent is this knowledge reliable? and the answers he provided to them.

Keywords: Hume, The Problem of Knowledge, Empiricism, Skepticism, Causality.

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalında yapılan ve 2019 yılında tamamlanan *Epistemolojik Temel Üzerinden David Hume'un Varlık Anlayışı* başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Dr. sevil6725@hotmail.com

Giriş

Bilgi problemi, felsefenin kadim problemlerinden biridir. Bilginin kaynağı, geçerliliği, sınırları gibi konular Antik Çağdan beri filozofların temel araştırma alanlarından biri olur. Ancak, bu problemin sistemli bir şekilde ele alınışı modern felsefeyle birlikte başlar. Yani modern felsefeyle birlikte insan bilgisinin yapısı, olanağı, kaynağı, sınırları ve niteliği sistemli bir şekilde incelenir. Çünkü on yedinci ve on sekizinci yüzyıllar insan zihninin doğasını keşfetmeye, başka bir deyişle insan anlayışını anlamaya yönelik yeniden artan bir ilgiye sahne olur. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda bu ilgi, rasyonalizm ve empirizm arasındaki çatışma etrafında yeniden gündeme gelir. Rasyonalistler bilginin temeline akıllı, doğuştan gelen fikirleri ve mantıksal ilkeleri koyarken, empiristler deneyi ve gözlemi koyar. Dolayısıyla akılcılığın temsilcileri ile deneyciliğin temsilcileri arasında bilgiye ulaşmanın yolları üzerine derin tartışma yaşanır. Bu tartışmaların merkezinde yer alan Hume, modern felsefede bilgi probleminin seyrine önemli ölçüde yön verir. Öyle ki nedenselliği zorunlu bir bağa değil de zihinsel bir beklentiye, alışkanlığa dayandırması Immanuel Kant üzerinde büyük bir etki yaratır. Bu bağlamda Kant, Hume'un nedensellik eleştirisinden hareketle nedenselliği zihnin yapısına taşır. Bu konuda onun hakkını "beni dogmatik uykumdan uyandırdı" diyerek teslim eder. Aynı zamanda Hume'un kuşkuculuğu Kant'a sistemli bir epistemolojinin yolunu açar. Yani Hume, ona bilginin kaynağını yeniden sorma cesareti verir. Bu da modern felsefede eleştirel dönemin başlamasına neden olur. Hume'un bilme sorununa yönelik felsefi tutumunu empirizm etrafında şekillenir. Hume, John Locke ve George Berkeley'in izinden giderek tüm bilginin deneyimden türediğini savunur. Ancak onun tutumu çağdaşlarının aksine eleştirilirdi. Bu eleştirisini özellikle nedenselliğe ve metafiziğe taşır. Hume, yalnızca empirizmin sınırlarını göstermekle kalmaz, aynı zamanda insan aklının doğası ve yetileri üzerine köklü bir sorgulama başlatır. Dolayısıyla on sekizinci yüzyıl Aydınlanma düşüncesinin en özgün ve en etkili isimlerinden biri olan Hume, bilgi problemine dair köktenci sorgulamasıyla felsefe tarihinde dikkat çeker. İnsanın bilme ediminin temellerine yönelttiği sarsıcı sorular, onu modern empirizmin ve hatta şüphecilüğün mihenk taşlarından biri haline getirir. Hume'un bilgi felsefesindeki temel amacı, insan aklının yetilerini, sınırlarını belirlemek ve deneyimden bağımsız hiçbir bilginin meşru biçimde temellendirilemeyeceğini ortaya koymaktır. Zihin hiçbir ideyle donatılmamıştır; tüm düşünce ve kavramlarını duysal izlenimlerden türetir. Ancak bu yaklaşım, nedensellik, tümevarım, benlik ve dış dünya gibi temel kavramların rasyonel dayanaklarını zayıflatır. Hume'un bilgi problemine yönelttiği bu eleştirel bakış, yalnızca deneyciliğin sınırlarını değil, modern bilimin temellerini de sorgulama imkânı verir. Çünkü nedensellik doğada var olan bir zorunluluk değil, insan zihninin düzenlilikleri algılama şeklidir. Bu nedenle, bilginin kesinliği sorusunu yeniden ele alır. Dolayısıyla bu çalışmada, Hume'un bilgi anlayışı sistematik bir biçimde incelenerek, onun epistemolojisinde ortaya çıkan bilgi problemi felsefi bağlamı içinde tartışılacaktır. Bununla birlikte nedensellik ve inanç kavramları çerçevesinde bilgi sorununa yaklaşımı değerlendirilecektir. Ayrıca Hume'un bilgi teorisinin modern felsefedeki yansımaları ve sınırlılıkları üzerine eleştirel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Algılar: İzlenimler ve Tasarımlar

Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* ve *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Sorgulama* adlı iki eserinde de neredeyse aynı başlıklarla konuyu açar. Sırayla bunlar, "Tasarımlarımızın Kökeni" ve "Tasarımların Kökeni" şeklindedir. Başlıklarında belirttiği üzere bu bölümlerde tasarımların nasıl elde edildiğini açıklamayı amaçlar. Temel tezini belirlerken algı, izlenim ve tasarım kavramlarını kullanır.³ Bu bağlamda insan zihninin tüm algılarını izlenimler ve tasarımlar olmak üzere iki gruba ayırır. Onlar arasındaki farkın insan zihnine girişinde ve bilince iz bırakmalarında güçlülük ve canlılık derecesinden kaynaklandığını belirtir. Onun için izlenimler zihne büyük bir güç ve şiddetle giren algılarken, tasarımlar bunların düşünme ve akıl yürütmedeki soluk imgeleridir.⁴ İşitildiğinde, görüldüğünde, hissedildiğinde, nefret edildiğinde oluşan daha canlı algılar izlenimleri oluştururken, tasarımlar daha cansız olup,

³ George Dicker, *Hume's Epistemology and Metaphysics* (London: Routledge, 1998), 5.

⁴ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan. (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015), 17.

yukarıda ifade edilen duyuların herhangi birinin düşünülüşünde bilincinde olunan şeye göndermede bulunur.⁵ Bu iki algı türü arasındaki farkı şu şekilde örneklendirmek mümkündür: Öfke nöbeti geçiren bir kişi, yalnızca bu duyguyu düşünen bir kişiden çok farklı davranır. Yani bu hissetmek ve düşünmek arasındaki farktır.⁶ İzlenim ile tasarım arasında bir benzerlik olduğu düşüncesi, ancak uyku, yüksek ateş, cinnet ya da ruhsal sarsıntı gibi durumlar da algılanır. Bu istisnai durumların dışında izlenimler ve tasarımlar genel olarak birbirinden son derece farklıdır ve onları ayrı başlık altında sınıflama konusunda hiç kimse şüphe yaşamamalıdır.⁷ Dolayısıyla insan bilincinin yerinde olmadığı durumlar ve zamanlar dışında böylesi bir hataya düşülmesi mümkün değildir. Hume, bu konu hakkında şu ifadeleri dile getirir:

“Fakat zihin bir hastalık ya da delilikten ötürü rahatsızlanmadığı takdirde, bu algıları tümüyle ayırt edilemez kılacak kadar yüksek canlılık seviyesine ulaşamazlar. Şiirin tüm renkleri ne kadar muhteşem olursa olsun, tasviri gerçek bir manzara zannetmemize yol açacak tarzda doğal nesneleri resmedemez. En canlı düşünce bile en donuk duyumdan daha aşağı seviyededir.”⁸

Hume, algılar arasında bir başka ayrıma daha dikkat çeker. Bu, yalın ve karmaşık ayrımıdır. Yalın algılar ayrıma ve ayrılmaya imkân vermezken karmaşık olanlar parçalara ayrılabilenlerdir.⁹ İzlenimler ve tasarımlar, güçlülük ve canlılık dereceleri dışında kalan tüm konularda büyük benzerliğe sahiptir genel yargısını sınırlandırmak için yalın ve karmaşık algılar ayrımından yararlanır. Bu doğrultuda birçok karmaşık tasarımlara karşılık gelecek izlenimlere sahip olunmadığını dile getirir. Karmaşık tasarımlar ve izlenimler arasında genel anlamda önemli benzerlik olmasına rağmen, bunların birbirlerinin birebir sureti olmadığını vurgular. Yalın algılar söz konusu olduğunda ise her yalın tasarımın kendine benzeyen bir yalın izlenimi ve her yalın izlenimin de onu karşılayan bir yalın tasarımı olduğunu dile getirir. Bu sebeple tüm yalın tasarımlar ve izlenimler birbirine benzerdir ve karmaşık olanlar da yalın olanlardan meydana geldiği için bu iki algı türünün tam olarak karşılıklı olduklarını ifade edilebilmemiz mümkündür.¹⁰ Dolayısıyla yalın tasarımlar ve yalın izlenimler birbirleriyle tam bir benzerlik taşıırken, karmaşık tasarımlar ve karmaşık izlenimler arasında bu benzerliği tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Bununla birlikte Hume, izlenimlerin ve tasarımların varoluşları söz konusu olduğunda önceliği izlenimlere verir. Bu konuyu şu örnek üzerinden aktarır: Bir çocuğa kırmızı veya turuncu; tatlı veya ekşi tasarımlarını vermek için ona nesneleri sunarız, diğer bir deyişle, bu izlenimleri iletiriz, ancak tasarımları uyararak izlenimleri ortaya çıkarmaya çalışmak gibi saçma bir yol izlemeyiz. Dolayısıyla, izlenimler tasarımları meydana getirir, tasarımlar izlenimleri oluşturmaz. Bir kişiye bir meyvenin tadını, rengini ya da şeklini tasarlayabilmeniz için ilk önce o meyveye dair izlenim sunulur. Bu nedenle izlenimleri ortaya çıkaracak yetiler işlevini kaybettiği zaman ya da belirli bir izlenimi oluşturmak için kullanılmadığı zaman hem izlenimler hem de onun karşılığı olan tasarımlar kaybolur. Ancak Hume için istisnai bir durum söz konusudur:

“O halde, bir insanın otuz yıl boyunca görme yetisine sahip olduğunu ve söz gelimi mavinin bir tonu hariç her türlü rengi adı gibi bellediğini varsayalım. Karşılaşmak kısmet olmadığından öğrenemediği bu renk tonu haricinde mavinin tüm farklı tonlarının en koyudan en açığa sıralanacak şekilde bu kişinin önüne koyulduğunu varsayalım; çok açık ki, bu renk tonunun olduğu yerde bir boşluk algılayacak ve bir renk tonunun olması gerektiği yer ile diğer ton arasında haddinden fazla bir mesafe olduğunu sezecektir. Şimdi sorum şu: Bu insanın hayal gücünden yararlanarak bu eksikliği tamamlaması ve duyularının hiçbir zaman aktarmadığı bu renk tonu hakkında bir fikir sahibi olması mümkün müdür? Bunun mümkün olabileceğini düşünen çok az insan olduğunun kanaatindeyim. Bu da basit fikirlerin her zaman, tek tek her durumda müteakib izlenimlerden üretilmediğinin kanıtı olarak görülebilir.”¹¹

Hume'a göre bu durum istisnai olduğu için genel öğretiyi değiştirmez. Yani, bu tek örnek yüzünden yalın tasarımlar yalın izlenimlerden doğar genel öğretisinden vazgeçmek gereksizdir. Bununla birlikte her ne kadar izlenimlere

⁵ David Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, çev. Ferit Burak Aydar. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 16.

⁶ Angela Coventry, *Hume's Theory of Causation: A Quasi-Realist Interpretation* (London: Continuum, 2006), 80.

⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 17.

⁸ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 3.

⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 17.

¹⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 18.

¹¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 19.

öncelik verse de tasarımların izlenimlerin imgeleri oldukları için tasarımların imgesi olan ikincil tasarımları da meydana getirebileceğini dile getirir, ancak ilk tasarımların izlenimden türemesinden dolayı yine tasarımları doğrudan ya da dolaylı olarak izlenimlere bağlar. Bu Hume'un insan doğasına dair ortaya koyduğu ilk ilkedir.¹² Yalın tasarımlar ve izlenimler arasındaki ayrımı ortaya koyduktan sonra, iç duyum ve dış duyum kavramlarını ele alır. Bu aynı zamanda doğuştan tasarımlar var mıdır? ya da tüm tasarımlar dış ve iç duyumdan mı doğar? sorularının ele alınışıdır. Hume, algılar arasındaki farkı belirtmekle aslında doğuştan kavramların olmayacağını da yanıtını vermiş olduğunu düşünür. Bu nedenle bu konuyu bertaraf ederek doğrudan dış ve iç duyum konusunu ele alır. Algılarda olduğu gibi izlenimleri de ikiye ayırır: Dış duyum izlenimleri ve iç duyum izlenimleri. Yani duyu algıları ile tutku algılarını arasında bir ayrıma gider:

“Dış duyum izlenimleri bilinmeyen bir nedenden dolayı ilk olarak ruhta ortaya çıkar. İç duyum izlenimleri ise büyük ölçüde tasarımdan türetilir ve şu sırayı takip ederler: Bir izlenim öncelikle duylara çarpar ve sıcaklığı soğuluğu, susuzluğu açlığı, bir çeşit zevki ya da acıyı algılamamızı sağlar. Zihin bu izlenimlerin, izlenimler kaybolduktan sonra zihinde kalan ve bizim tasarım diye adlandıracağımız bir suretini çıkarır.”¹³

Örneğin bir çocuk elini sıcak ütüye değdirdiği zaman şiddetli bir acı duyar ve bu duyum şiddetli, anlık ve doğrudandır. Birkaç gün sonra bu olayı hatırladığında, bu acı düşüncesi mevcut yaşadığı acı kadar şiddetli, doğrudan ve anlık olmaz, artık o duyumun soluk bir suretidir. Yani sıcak ütüden elde ettiği izlenim artık tasarıma dönüşür; ilk baştaki canlılığını yitirir ve daha az canlı ya da silik bir algı haline gelir. Bir tasarım haline dönen sıcak ütü düşüncesi zihinde kalır ve tekrar onun üzerine düşünüp acı hissedildiğinde iç duyum izlenimi gerçekleşir. Dolayısıyla, dış duyum izlenimleri tümüyle dışsal etkenlere, iç duyum izlenimleri ise tümüyle zihne ve tasarımlara bağlıdır. Bununla birlikte, beden tek bir gezegenle sınırlandırılmış olmasına rağmen, insan düşüncesi bu sınırlamaya tabi değildir. İnsan düşüncesinden daha sınırsız bir şey yoktur. Düşünce/zihin doğanın ve gerçekliğin yasalarına bağlı değildir. Hayal gücü hiç zorlanmadan uçan at gibi alışılmışın dışında olan görünüşleri, ucubeleri yaratabilir.¹⁴ Zihin bu sınırsız özgürlüğe sahip görünmesine rağmen, daha yakından ele alındığında görülecektir ki aslında çok dar kalıplara hapsedilmiştir. Deneyimden elde edilen malzemeleri birleştirme, dönüştürme, artırma ya da çoğaltma yetisinden başka bir şey olmadığı konusunda açıklık kazanacaktır.¹⁵ Hume bu konuda şu ifadeleri dile getirir:

“Bir altın dağ düşündüğümüzde, eskiden aşına olduğumuz iki tutarlı fikri (altın ve dağ) birleştirmekten başka bir şey yapmayız. Faziletli bir at tasavvur edebiliriz çünkü kendi hislerimizden hareketle bir fazilet düşünebiliriz; ardından buna aşına olduğumuz bir hayvan olan at figürüyle ve şekliyle birleştirebiliriz. Kısacası tüm düşünce malzemeleri dış ya da iç duygulardan türer: Bunların karışımı ya da birleşimi sadece zihne ya da istence aittir. Yahut meramımı felsefi bir dille ifade etmem gerekirse, tüm fikirlerimiz veya daha güçsüz algılarımız izlenimlerimizin ya da daha canlı algılarımızın taklitleridir.”¹⁶

Hume'da izlenim ve tasarım arasındaki farkı ortaya koymak kadar, izlenimin ve tasarımın zihin içinde ne gibi bir işleme tabi tutulduğunu belirtmekte bir o kadar önemlidir. Yani izlenimin tasarımla olan bağlantısı ve bunların kendi içinde canlılık ve daha az canlılık durumu ortaya konulmalıdır. Hume algılarla ilgili ilk araştırmasını yaptıktan sonra, zihinde var olan bir izlenimin tekrar bir tasarım olarak ortaya çıkabileceğini belirtir. Bunu da iki zihinsel işlem olan bellek ve imgelem aracılığıyla gerçekleştireceğini söyler.¹⁷

2. Bellek ve İmgelem

Bir izlenim zihne sunulduğunda orada bir tasarım olarak ortaya çıkar. İzlenim bunu iki şekilde yapabilir: İlk olarak yeni görüşünde ilk canlılığından fazla bir şey kaybetmeyerek izlenimle tasarım arasında kendine bir yer bulur

¹² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 20.

¹³ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 21.

¹⁴ Solmaz Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012), 94.

¹⁵ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Sorgulama*, 17.

¹⁶ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Sorgulama*, 17.

¹⁷ Claudia M. Schmidt, *David Hume: Reason in History* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2003), 20.

ve buna bellek denir ya da o canlılığı bütünüyle kaybederek tam bir tasarım olur buna da imgelem denir. Dolayısıyla bellekteki tasarımlar imgelemdekinden çok daha diri ve güçlüdür. Bellek nesnelerini imgelemen kullandığı tüm renklerden çok daha belirgin renklerde resmederken, imgelemde algı silik ve durgundur.¹⁸ Başka bir ifadeyle, bir izlenim zihne sunulduğunda, bir izlenimin canlılığı ile bir tasarımın zayıflığı arasında olan bir canlılık derecesiyle yeniden ortaya çıkabilir. İzlenimlerin bu şekilde tekrarladığı yeti bellektir; canlılıklarını tamamen kaybederek izlenimin soluk kopyaları olarak, yani tasarımlar olarak tekrar ortaya çıkabilir. İzlenimlerin bu şekilde tekrarladığı yeti ise imgelemidir. Dolayısıyla bellek ve imgelem arasında iki fark mevcuttur: a) Bellekte yer alan tasarımlar imgeleme göre hem daha canlı hem de daha güçlüdür. b) Belleğin birinci işlevi kendisine sunulan nesnelerin orijinal şeklini korumakken, imgelem bunu yapmaz. Sadece tasarımları istediği kadar değiştirecek ve dönüştürecek özgürlüğe sahiptir. Bu nedenle ikinci fark belleğin fonksiyonuyla ilgilidir.¹⁹ Bellek ve imgelem arasındaki ayrım, izlenim ve tasarım arasındaki ayrımla aynıdır. Yani onlar arasındaki ayrımı izlenim ve tasarım arasında yaptığı ayrımla özdeşleştirir.²⁰ Bu nedenle Hume, izlenimler ve tasarımlar arasında canlılık dereceleri bakımından bir ayrım göz ettiği gibi belleğin düşünceleri ve imgelemen düşünceleri içinde gözetir. İzlenimlerin aslına uygun kalmasını gözetken yeti bellektir. Bu sayede kendisinden fazla bir şey kaybetmez ve canlılığını büyük oranda korur. Fakat imgelem onları kaynağından kopararak daha silik ve soluk şekilde sunar. İmgelem özgün izleniminin yanında bu düzene ve şekle bağlı değildir. Oysa bellek herhangi bir değişim gücüne sahip olmadığı için bu durumda bir şekilde sıkışıp kalır. Bununla birlikte imgelem her ne kadar tüm ideleri birbirinden ayırıp istediği şekilde yeniden düzenleyebilme özgürlüğüne sahipse de o bazı ilkeler tarafından yönlendirilir. Çünkü bu ilkeler sayesinde karmaşık tasarımları aynı biçimde birleştirir.²¹ Dolayısıyla izlenim zihne bellek tarafından iletildiğinde, bellek, bu izlenimin düzen ve şeklinde herhangi bir değişikliğe neden olmaz. Zaten belleğin böyle bir gücü de bulunmaz. Ancak izlenim imgelem tarafından ele alındığında ise bu izlenimin düzen ve şekli değişime uğrayabilir ve imgelem böylesi bir güce sahiptir.

3. Çağrışım İlkeleri ve Nedensellik Eleştirisi

Hume'a göre eğer imgelem bütün yalın tasarımları ayırıp istediği gibi bir araya getirebiliyorsa imgelemen evrensel ilkeler tarafından yönlendiriliyor olması gerekir. Tasarımın doğal olarak bir başka tasarıma götürmesini sağlayan, birbiri arasında ilişki kuran ve çağrışım yapan özellikleri var olması gerekir ki yalın tasarımların düzenli bir biçimde karmaşık tasarımlar haline gelmesi mümkün olsun.²² Zihnin farklı düşünceleri ve tasarımları arasında bir bağlantı ilkesi olduğu açıktır. Bellek ve imgelemde ortaya çıkışlarıyla belli bir yöntem ve intizam ölçüsü içinde birbirlerini ortaya koydukları aşikârdır. Bununla birlikte Hume, düşünme ve konuşma sırasında düzene ters düşen bir şeyin hemen ve kolaylıkla fark edilerek atılacağını belirtir. En çılgın ve başıboş hayaller, hatta rüyaları bile imgelemen hiç de başıboş ve geliş güzel ilerlemediğini gösterir. Aynı zamanda en geliş güzel ve serbest konuşmaların bile bütün geçişler içerisinde kayda değer bir şey olduğu görülür.²³ İdeler arasındaki ilişkiyi salt bir şansa veya sadece tesadüfe dayandırmak yanlış bir tutumdur. Bir ideyi bir başka ideyle bağlamak zihnin özel bir yetisi değildir. Ancak Hume düşüncenin fiili kalıplarını ve tasarımların gruplanmalarını dikkate alarak tasarımların birleşmesini idelerin çağrışımına dayandırır.²⁴ Basit tasarımların birleşerek karmaşık tasarım haline gelmesini sağlayan üç evrensel ilkeden söz eder. Bunlar sırasıyla, benzerlik, bitişiklik ve neden-sonuç ilkesidir.²⁵ Bu üç ilke çağrışımına kaynaklık eder. Bu ilkeler sayesinde zihin bir tasarımdan diğerine geçiş sağlar. Ayrıca, karmaşık tasarımların oluşması ve basit idelerin birbirine bağlanması yine bu ilkelere bağlıdır. Bu ilkeler evrenseldir ve insanın yapısına ait oldukları için bütün insan türü

¹⁸ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 21.

¹⁹ Coventry, *Hume's Theory of Causation: A Quasi-Realist Interpretation*, 81.

²⁰ Schmidt, *David Hume: Reason in History*, 23.

²¹ Ayşe Gül Çıvgın, "Hume'un Epistemolojisinin Kökeni: İzlenimler ve İdeler," *Bartın Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* sayı: 22 (2016): 377-378.

²² Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 22.

²³ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 21.

²⁴ Zelyüt, *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*, 97.

²⁵ Thomas J. Richards, "Hume's Two Definitions of Cause," *The Philosophical Quarterly* sayı: 15 (1965): 249.

üzerinde aynı etkiye sahiptir. Fakat bu birleştirici ilkeler düzenleyici olmakla birlikte herhangi bir zorunluluk ifade etmez. Çünkü en özgür yeti olan imgelem, yalnızca izlenimlerin sağladığı malzemeyle sınırlı olarak canının istediğini kavrayabilir.²⁶ Hume için benzerlik, zaman ya da yerde bitişiklik ve neden-sonuç ilkelerinin tasarımlar arasında bir çağrışım yarattığı ve bir tasarımın ortaya çıkmasından sonra kendiliğinden bir başka tasarımı akla getirdiği son derece açıktır. Bu yüzden herhangi bir kanıt gereksinimi yoktur. Bu ilkeler yalın tasarımlarımız arasında birliği ve bütünlüğü sağlayan ilkelerdir. Bunlar sayesinde imgelemde yalın tasarımlar bellekte birleşme sağlar. Yani bu ilkeler, o ayrılmaz bağlantının yerini doldurur.²⁷ Bütün tasarımlarımızın birbiriyle bağlantısını üç çağrışım ilkesiyle açıklayan Hume, bu konuyu şu şekilde örneklendirerek açıklar:

“Bir resim düşüncelerimizi doğal olarak aslına götürür (benzerlik); bir binadaki bir daireden bahsedilmesi doğal olarak diğerlerine ilişkin bir soruşturma ya da konuşmaya kapı aralar (bitişiklik); bir yarayı düşündüğümüzde, yol açtığı acıyı düşünmekten kendimizi alamayız (neden-sonuç).”²⁸

Hume’da bu üç ilişkiden en kapsamlı olanı nedensellik ilişkisidir. Çünkü kendisinin de ifade ettiği gibi nesneleri arasında, düşlemede neden-sonuç ilişkisinden daha güçlü bir ilişki kuran ya da neden-sonuç ilişkisinden daha kolay bir şekilde bir tasarımın diğer bir tasarımı çağrıştırmasını sağlayan başka bir ilke bulunmaz.²⁹ Neden-sonuç tasarımı deneyimden türer, deneyim birbirine devamlı bağlı olan nesneleri insana sunar ve onları neden-sonuç ilişkisi içinde görmemizi sağlayan bir alışkanlık üretir. İnsanda belirgin bir çarpıtma olmadığı sürece, nesneleri başka ilişki içinde görmesi mümkün değildir.³⁰

Hume’un nedensellik anlayışı modern zamanlardaki diğer felsefi öğretilerden daha fazla dikkat çeker ve daha fazla tartışmaya neden olur. Hume’dan önce düşünürler genellikle neden-sonuç arasındaki ilişkinin zorunlu olduğunu ve herhangi bir neden var olmadığında herhangi bir sonucun da var olmayacağını düşünürler. Ancak Hume, bu düşünce yapısını kabul etmez ve onu eleştirir. Nedenin ve sonucun değişmez bir şekilde birleştiğine ve bu birleşmenin de gerekli olduğuna dair inancın neden ve sonucun sürekli bir arada bulunmasından kaynaklandığını belirtir. Yani bizim nedensellik bilimiz deneyimden türer ve deneyimden kaynaklanır. Oysa deneyim bize zorunlu olarak nedenin sonucu takip ettiğini göstermez, yalnızca bir olayın diğerini takip ettiğini gösterir.³¹ Nedenselliğe dair bilginin hiçbir zaman a priori akıl yürütme aracılığıyla elde edilmediğini, her zaman tümüyle deneyimlerin ürünü olduğunu belirten Hume, bu konuyu şu örnekle açıklar: Mükemmel güçlü doğal akla ve yeteneklere sahip olan bir insanın önüne daha önce hiç görmediği yeni bir nesne koyulduğunda duyulabilir niteliklerini incelediğinde, neden ve sonucun herhangi birini keşfetmesinin mümkün olamayacağını görür. Bu konuyu Âdem örneği üzerinden daha açık hale getirir. Âdem’in akli melekeleri başlangıçtan itibaren tümüyle yetkin olsa bile suyun akıcılığını ve boğuculuğunu; ateşin ısı ve ışık kaynağı olduğunu veya onu yakıp kül edeceğini hiçbir zaman bilemezdi. Yani bu sonuçlara varamazdı. Dolayısıyla herhangi bir nesne duyulara sunulan nitelikleriyle onu meydana getiren nedenleri ya da ondan çıkacak sonuçları açığa çıkaramaz. Bununla birlikte aklın ve deneyimin yardımı olmaksızın ne olgusal durum hakkında ne de gerçek varoluş hakkında herhangi bir çıkarımda bulunabilir.³² Yani Hume insanda nedenselliğe dair herhangi bir a priori bilginin olmadığını ve nedenselliğe dair bilginin deneyime dayandığını göstermeye çalışır.

Peki nedenden sonuç çıkar mı? Hume, bunu bilardo topu örneği üzerinden açıklar. Bir bilardo topunun diğerine çarpmasıyla ikinci bilardo topu harekete geçer. Bu durumu birçok bilardo topu üzerinde deneyimlediğimizde aynı sonucu görürüz. Bu da bizleri zihnimize iki top arasındaki ilişkinin zorunlu olduğu fikrine götürür. Fakat bu

²⁶ Oruç Aruoba, “David Hume’un Bilgi Görüşünde Bilginin Kesinliği Problemi ve Bilgi Çeşitleri” (Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1974), 17.

²⁷ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 23-24.

²⁸ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Sorgulama*, 22.

²⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 23.

³⁰ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 95.

³¹ James B. Peterson, “The Empirical Theory of Causation,” *The Philosophical Review* sayı: 7 (1898): 43.

³² Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 25.

çıkartım Hume için hatalıdır, çünkü zihnimiz bu konuda en dikkatli incelemelerini yapsa da nedenden sonucun çıkması imkânsızdır. Neden, sonuçtan tümüyle farklıdır ve bundan dolayı hiçbir zaman nedene bakarak sonucu keşfedemeyiz. İkinci topun hareketi ilk topun hareketinden tümüyle farklıdır. Bu nedenle birinci topa bakarak ikinci top hakkında herhangi bir bilgi elde etmemiz mümkün değildir.³³ Hume'un bilgi görüşüne göre tüm tasarımlarımız asıl olarak duyuusal izlenimlerden türer. Dolayısıyla herhangi bir tasarımın gerçek doğası hakkında bilgi sahibi olmak istersek onun elde edildiği izlenime kadar geri gitmemiz gerekir. Bu geriye gitmede herhangi bir izlenim görünmezse, yanılıyor olduğumuz kesindir. Bu sebeple neden düşüncesinin kökenini ve gerçek doğasını bulmak için orijinal olarak edindiğimiz izlenime geri gitmeliyiz.³⁴ Yani Hume insanda var olan nedensellik düşüncesinin hangi izlenimden üretildiğini sorgular. Mekânsal yakınlık ve zamansal ardışıklık nedensellik düşüncesine kaynak oluştursa da yeterli koşulu sağlamaz. Nedensellik düşüncesinin en önemli öğelerinden biri zorunluluktur, belli bir sebebin daima belli bir sonuca yol açması insanlar tarafından bir rastlantı olarak değil, bir zorunluluk olarak açıklanır. Ancak bu zorunluluk düşüncesini Hume'un deneyciliği üzerinden açıklamak pek mümkün değildir. Belli bir sebebin hep belli bir sonucu doğurması zaman içinde kendiliğinden ve istemsiz olarak bir duyguya sebep olur. Bu da bir neden algılandığında hemen sonrasında belli bir sonucun geleceği beklentisidir. Söz konusu bu beklenti gerçekte bir izlenim olmasına rağmen, bu izlenim algısal değil, düşünümseldir. Dolayısıyla nedensel zorunluluk zihinde tekrarlanan olaylar sonucunda oluşur.³⁵ Yani gözlemlediğimiz herhangi bir belirli nedensellik örneğini ele aldığımızda neden ile sonuç arasında zorunlu bağlantıya dair bir izlenim bulamayız. A'nın b'den önce meydana geldiğini ve onunla bitişik olduğunu gözlemleyebiliriz, ancak b'nin a olduğu için gerçekleştiğine dair bir izlenimimiz ya da a olmadan b'nin gerçekleşmeyeceğine dair bir izlenimimiz yoktur.³⁶

Hume için zorunlu bağlantı nesnelerde değil, anlığımızdadır. Geçmiş deneyimlerimizle elde ettiğimiz iki duyunun izleniminin benzerlerini sabit birlikteliğini deneyimlemiş olan anlığımız, neden ve sonucun birbirine bağlı olduklarına dair bir alışkanlık ve bir düşünüm izlenimi meydana getirir. Dolayısıyla herhangi bir yerde bunlardan birini algıladığı zaman, bu izlenime dayanarak ötekinin düşüncesini çıkarır.³⁷ Hem olgu meselelerine hem de varoluşa dair genellemelerin neden-sonuç ilişkisine dayandığı açıktır. Bununla birlikte neden-sonucun da deneyimden türediği bellidir. Ancak deneyimden elde ettiğimiz bilgiden, geleceğin de geçmiş gibi olacağına dair bir çıkarımda bulunmak doğru mudur?³⁸ Bu konuda Hume şu ifadeleri kullanır:

Deneyimden çıkarılan bir argümanın geçmişin geleceğe bu şekilde benzerliğini kanıtlaması imkânsızdır; zira tüm bu argümanlar bu benzerlik varsayımına dayalıdır. Bu zamana kadarki her şeyin seyrinin düzenli olduğunu varsayalım; yalnızca bundan hareketle, yeni bir argüman ya da çıkarım olmadan, gelecekte de böyle olacağı kanıtlanamaz.³⁹

Geleceğinde geçmiş gibi olacağına dair inancımız benzerlik fikrinden türer. Hep benzer gözüken nedenlerden benzer sonuçların çıkması beklenir. Deneyisel hükümlerin bütün özü bunlardan oluşur.⁴⁰ Geçmişten elde ettiğimiz deneyimler öyle bir noktaya getirir ki bizi, zihnimiz belli bir noktaya ulaştıktan sonra herhangi bir sürece tabi olmadan nedeni görür görmez sonucu da ortaya koyar. Yani, geçmişte ne kadar çok benzer olayların benzer sonuçlar verdiğini gözlemlersek artık zihnimiz kendini herhangi bir işleme tabi tutmadan, benzer olayla karşılaştığında sonucu da varsayar. Geçmiş geleceğe aktarmamıza neden olan şey objelerin sıklık dereceleridir ve bu da inancı meydana getirir.⁴¹ Hume geleceğin de geçmiş gibi olacağına dair bir zorunluluğun olmadığını ileri sürerek bu kabulü reddeder.

³³ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 26-27.

³⁴ Peterson, "The Empirical Theory of Causation," 51.

³⁵ Murat Bağ, "Hume, Nedensellik ve Nesnelerin Varlıksal Konumu: Genel Geçer Yorumların Bir Eleştirisi," *Felsefe Tartışmaları* sayı: 29 (2002): 2-3.

³⁶ Barry Stroud, *Hume* (London and Newyork: Routledge, 1977), 45.

³⁷ Arda Denk, "Hume, Nedensellik, Tikelcilik ve Tekilcilik," *Felsefe Tartışmaları* sayı: 17 (1994): 67.

³⁸ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 33.

³⁹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 36.

⁴⁰ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 34.

⁴¹ Ahmet Dağ, *Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetinin Oluşumunda David Hume* (İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016), 109-110.

Çünkü bu inancın bir kesinlik içermediğini dile getirir. Bununla birlikte bu inancın mantıksal bir zorunluluk barındırmadığını belirtir. Bu durum sadece nesnellığe olan inancımızdan doğar. Dolayısıyla nedenselliğin gelecekte de devam etmesi sadece bir ihtimaldir.⁴² Bir insan çok fazla deneyim elde etmiş ve dünyada çok uzun süre yaşamış olabilir, ancak yaşadığı sürede sadece benzer nesnelerin ya da olayların her zaman bir arada bulunduğunu deneyimler. Bu deneyimin sonucunda da hemen bir nesnenin ortaya çıkışı ona diğerinin var olduğu çıkarımını yaptırır. Fakat bütün bunlara rağmen, nesnelerden birinin diğerini üretmesini sağlayan şey hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. İnsanı bu tür sonuca iten şey alışkanlıktır.⁴³

“Olgu meseleleri ya da gerçek var oluş konusundaki her türlü inanç bellekte veya duyularda hazır bulunan bir nesneden ve bu nesne ile başka bir nesnenin alışlagelmiş bir aradalığından türetilir. Başka bir deyişle, iki tür nesnenin (ısı ile alev, kar ile soğuk) her zaman bir arada bulunduğunu birçok örnekte tespit ettikten sonra, eğer duyular aleve ya da kara yeniden maruz kalırsa, zihin alışkanlık gereği sıcaklık ya da soğuk bekler ve böyle bir niteliğin gerçekten var olduğuna ve daha yakından bakıldığında ortaya çıkacağına inanır. Bu inanç zihnin bu tür koşullara sokulmasının zorunlu sonucudur. Böyle bir duruma sokulduğunda zihnin bu şekilde işlemesi; yarar elde ettiğimizde sevgi, zarar gördüğümüzde nefret hissi duymamız kadar kaçınılmazdır. Tüm bu işlemler doğal içgüdülerin bir türüdür ve hiçbir muhakeme ya da düşünce ya da hiçbir anlama süreci bunu üretemez ya da engelleyemez.”⁴⁴

Gözlemlediklerimiz ile şu anda göremediğimiz ama doğru olduğuna inandığımız şeyler arasında bir bağlantı olduğunu düşünürüz. Bu bağlantıyı izler ve birinden diğerine çıkarım yaparız. Dolayısıyla, henüz gözlemlenmemiş olana dair inançlarımıza bir tür çıkarım yoluyla ulaşırız. Yani gözlemlenen bir şeyden yola çıkıp gözlemlenmeyen bir şey hakkında bir sonuca varırız. Hume, bu tür geçişlerin hepsinin nedensel çıkarımlar, yani neden ve sonuç ilişkisinden kaynaklanan akıl yürütmeler olduğunu düşünür.⁴⁵ Bu nedenle her a olayından sonra b olayının gelmesi, iki nesne ya da olay arasında zorunlu bir bağ olduğunu göstermez. Bu durum zihinsel alışkanlıktan başka bir şey değildir. Belirli bir durumda, ‘a’, ‘b’ den önce geliyor diye a’nın neden, b’nin de sonuç olduğunu düşünmek akla uygun bir durum değildir. A ve b’nin bir arada olmaları gelişi güzel ve rastgele olabilir. O zaman a, b’nin nedenidir demek, a şu ana kadar daima b ile görülmüştür anlamına gelir. İnsan, bu hep birlikte olmaktan başka bir şeyi bilemez; yani bu birlikte oluşun nedenini kavrayamaz. Hume için bu alışkanlıktan başka bir şey değildir. Bu söz konusu alışkanlık da psikolojik bir durumdur. İnsan geçmişteki deneyimlerinde a’nın hep b ile ortaya çıktığını deneyimlemiştir. Bundan dolayı, insanda a’nın her yeni izlenimi b fikrini uyandırır. Bu yüzden her a’yı algıladığımızda, b’nin de onunla birlikte ortaya çıkacağını sanırız; buna inanmadan kendimizi alamayız. O halde b’ye olan inancımız gerçekte koşullandırılmış bir refleksten başka bir şey değildir. İnsanın nesneler arasında varlığını kabul ettiği zorunlu bağ, gerçekte bu nesnelerin insandaki fikirleri arasındaki psikolojik bir bağdan başka bir şey değildir. İnsan hiçbir zaman a’nın b’yi meydana getirdiğini görmemiştir, onun sadece gördüğü a’nın b ile ortaya çıktığıdır. Dolayısıyla neden-sonuç diyebileceğimiz bir bağ yoktur, sadece bu tür bağ olduğuna dair bir inanç söz konusudur. Bu inançta kötü bir alışkanlığın ürününden başka bir şey değildir. Neden-sonuç ilişkisinde gördüğümüz şey, gerçekte, mekânda bitişiklik, zamanda art ardalık ve sürekli birliktelikten başka bir şey değildir. Gündüz her zaman değişmez bir şekilde geceyi, gece de değişmez bir şekilde gündüzü izler, ama asla biri diğerinin nedeni değildir.⁴⁶ Dolayısıyla Hume, geleneksel nedensellik düşüncesini derin bir şekilde sarsar. Nedensellik ilkesini ruhsal alışkanlıklara veya inançlarımıza bağlayarak, inancı bilgiden tamamen ayırır. Onun için inanç bilgi için gerekli bir şey değildir.

4. İki Ayrı Bilgi Türü ve Kesin Bilgi

Nedensellik ilişkisini alışkanlıkla ve inançla açıklayan Hume, bilgiyi sınırlandırmak durumunda kalır. Dolayısıyla aklı, tanıtlayıcı akıl yürütme ve moral akıl yürütme diye sınırlandırır: İlki, tasarımların ilişkilerine dair muhakeme

⁴² Denkel, “Hume, Nedensellik, Tikelcilik ve Tekilcilik,” 66.

⁴³ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 41-42.

⁴⁴ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 45.

⁴⁵ Stroud, *Hume*, 43.

⁴⁶ Ülker Öktem, “David Hume ve Immanuel Kant’ın Kesin Bilgi Anlayışı,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* sayı: 44 (2004): 31-37.

iken; ikincisi, olgusal durumlar ve varoluş hakkında muhakemedir.⁴⁷ Hume için yalnızca bilinebilir önermenin iki türü vardır: İdea ilişkileri ve olgu sorunları. İdea ilişkileri sezgisel olarak ya da açıklayıcı şekilde bellidir (kendilerini kanıtlarlar veya kanıtlayabilirler) ve soyut olmayan varlıkların varoluşunu iddia etmezler (varoluşu ileri sürmezler ya da ima etmezler). Olgu sorunları ise idea ilişkileriyle çelişen iki özelliğe sahiptir: Olgu sorunları ne sezgisel olarak ne de açıklayıcı şekilde kesindirler (ne kendilerini kanıtlarlar ne de kanıtlanabilirler) ve soyut olmayan varlıkların varlığını iddia ederler (varoluşu ima ederler ve ileri sürerler). İdea ilişkileri yalnızca zihinde var olan objeler olarak, kozmos'un herhangi bir köşesinde var olan bir şeye dayanmadan tanıtlayıcı olarak bilinirler. Yalnızca düşüncenin işlemi ile bulanabilirler ve tanıtlayıcı olarak kesindirler.⁴⁸

“İnsan aklının ya da soruşturmasının tüm nesnelerini doğal olarak iki türe ayırabiliriz: Fikirlerin ilişkileri ve olgusal durumlar. Geometri, cebir, aritmetik bilimleri, kısacası sezgiyle ya da tanıtılma yoluyla kesin olan her ifade ilk türe dâhildir. Hipotenüsün karesinin iki kenarın karelerinin toplamına eşit olduğu bu şekiller arasındaki ilişkiyi ifade eden bir önermedir. Üç kere beşin otuzun yarısına eşit olduğu önermesiyle bu rakamlar arasındaki ilişkiyi ifade eder. Bu türde önermeler evrende herhangi bir yerde var olan bir şeye bel bağlamadan, salt düşüncenin işleyişiyle keşfedilebilir. Doğada hiçbir zaman bir daire ve üçgen olmamasına karşın, EUKLEİDES'in tanıtladığı hakikatler kesinliğini ve apaçıklığını sonsuza dek koruyacaktır.”⁴⁹

Hume, sezgisel olarak kesin bir önermeyle bir şeyin sadece ne söylediğini anlayarak doğru olduğunu bilmemizi kasteder. $1+1=2$ önermesi bu duruma örnektir. Fiziksel dünyada bu konu hakkında düşünmesek bile bu önerme hala doğru olacaktır, çünkü bu önermenin doğru olması için ne dünyada $1+1=2$ 'nin gerçekte var olması ne de herhangi birinin onun üzerine düşünmesi gerekir. Onun var olup olmamasına bakılmaksızın o varlığını sürdürür. Çünkü onlar zorunlu önermelerdir. Bununla birlikte idealar arasındaki ilişkiler varoluşu ileri sürmezler.⁵⁰ Dolayısıyla idea ilişkilerine dair önermelerin doğruluk ve yanlışlıkları empirik yolla karar verilmez, ancak olgu sorunlarına dair önermelerin doğruluk ya da yanlışlıklarına empirik yolla karar verilebilir. Onların olumsuzlamaları mantıksal olarak mümkündür. Çünkü onlar olumsal önermelerdir.

“İnsan aklının nesnelerinin ikinci türü olan olgusal durumlarıysa aynı tarzda doğrulanamaz ve bunların hakikatine ilişkin delillerimiz ne kadar çok olursa olsun, ilk türdeki nesnelerle aynı nitelikte değildir. Her olgusal durumun tersi yine mümkündür; çünkü hiçbir zaman bir çelişki iması içermez ve zihin tarafından aynı kolaylık ve açıklıkla, sanki gerçekliğe olabildiğince uyanmış gibi düşünülür. Güneşin yarın doğmayacağı önermesi en az yarın doğacağı önermesi kadar anlaşılır ve çelişkisiz bir önermedir. Bu nedenle yanlışlığını tanıtlamaya çalışmak boşa kürek çekmek olur. Tanıtılma yoluyla yanlış olsaydı, bir çelişki içerirdi ve zihin tarafından asla açık bir şekilde tasavvur edilemezdi.”⁵¹

Olgu sorunlarına dair akıl yürütmelerimizin temeli neden-sonuç ilişkisine dayanır. Bu bağlantı aracılığıyla bellek ve duyuların ötesine geçilir. Çünkü neden-sonuç bağıntısı a priori olarak bilinemez, yalnızca deneyim yoluyla bilinebilir. Benzer objelerin hep benzer objelerle bir arada ortaya çıktıklarını deneyimledikten sonra, birine neden ötekine ise sonuç deriz. Dolayısıyla geçmişte geleceğe aktarırız; geçmişte deneyimlediğimiz durumlar hakkında sonuç çıkarırız. Bu adım, anlama yetisinin herhangi bir süreci tarafından desteklenmemesine rağmen, bu çıkarımı gerçekleştiririz.⁵² Olgusal duruma ilişkin bütün akıl yürütmelerimizi neden-sonuç temelinde ele alan Hume, bu konuyu şu iki örnek üzerinden daha açık hale getirir: Arkadaşımızın il dışında olduğuna dair inancımız, ondan aldığımız mektup ya da eski kararlarından veya söylemlerinden kaynaklanır ya da ıssız bir adada saat veya başka bir nesne bulduğumuzda, adada daha önce başkalarının bulunmuş olduğunu düşünürüz. Dolayısıyla olgulara dair tüm akıl yürütmelerimiz aynı niteliktedir.⁵³

⁴⁷ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 33.

⁴⁸ Aruoba, “David Hume'un Bilgi Görüşünde Bilginin Kesinliği Problemi ve Bilgi Çeşitleri,” 21.

⁴⁹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 23.

⁵⁰ Dicker, *Hume's Epistemology and Metaphysics*, 36-37.

⁵¹ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 23-24.

⁵² Aruoba, “David Hume'un Bilgi Görüşünde Bilginin Kesinliği Problemi ve Bilgi Çeşitleri,” 23-25.

⁵³ Hume, *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, 24.

Hume, matematiksel doğruları, içeriklerinin gerçekliğe ait olmayıp tasarımlar dünyasına bağlı olduğu için mutlak biçimde genel-geçer ve kesin olarak değerlendirir. Yani, bilginin akılsal tarafını tasarımlar dünyasına bağlar; akılsal önermeler hiçbir koşulda gerçeklikle ilgili bilgi vermeleri söz konusu olmadığından mutlak biçimde genel geçer ve pekindirler. Oysa dış dünya hakkında dile getirilen her türlü deyi deneyden geldiği için kesin ve genel-geçer değildir.⁵⁴ Dolayısıyla, Hume'un empirik bilgi öğretisi sonuna kadar götürüldüğünde, kesin bilgi diye nitelendireceğimiz alandan yalnızca matematiksel bilgiler kalır. Oysa bu bilgiler de insana dış dünya hakkında hiçbir şey sağlamaz. Buna karşılık doğa bilimleri dış dünya hakkında malumat vermesine rağmen, tümevarım ilkesine dayandığı için insana sağladıkları bilgiler kesin değil, olasıdır. Bu nedenle ihtimalî bilgi, kesinlikten yoksun olduğu için bilgi olarak nitelendirilmemesi gerekir.⁵⁵

Sonuç

Hume'un bilgi problemi üzerine geliştirdiği düşünceler, modern felsefe de epistemolojinin sınırlarını yeniden tanımlayan bir dönüm noktası oluşturur. Onun deneyci yaklaşımı, insan bilgisinin kaynağını duyuşal izlenimlere indirirken, aklın bu verilerden bağımsız olarak hakikate ulaşabileceği düşüncesini temelden sarsar. Özellikle tümevarım ve nedensellik anlayışı üzerinden geliştirdiği eleştiriler, insan zihninin doğal yasalarını zorunlu bağlarla değil, alışkanlık biçiminde kavradığını gösterir. Dolayısıyla Hume'un en radikal katkısı nedensellik ilkesini bir zorunluluk değil, psikolojik eğilim olarak yeniden yorumlamasıdır. Bu durum bilginin kesinlikten ziyade olasılık temeline dayandığını ve insan aklının doğası gereği sınırlı bir güven alanı içinde işlediğini gösterir. Dolayısıyla Hume'un bilgi anlayışı hem rasyonalist geleneğe bir eleştiri hem de modern bilimin metodolojik temellerine yönelik bir sorgulama olarak okunabilir. Çünkü bu argüman, bilimsel yasaların mutlak ve zorunlu statüsünü sorgulayarak, bilim felsefesinde temel bir tartışma başlatır. Bilim evrenin yapısına dair kesin hakikatleri değil, yüksek olasılıklı öngörülerini ortaya koyan bir faaliyet olarak anlaşılmaya başlanır. Dolayısıyla şüpheciliği mutlak ve kesin bilgi arayışını imkânsız kılsa da insan doğasının ve onun sınırlı kapasitelerinin empirik bir çalışmasının önünü açar. Bilgiye duyuşal temellerden ulaşma çabası, Hume'da aklın yetilerinin eleştirisine dönüşür; bu da onu Kant'ın dogmatik uykusundan uyandıran düşünür haline getirir. Bu anlamda Hume, Kant'tan analitik felsefeye kadar uzanan bilgi felsefesi tartışmalarının temelini oluşturur. Sonuçta Hume, bilginin mutlak temellere dayanamayacağını, ancak insanın deneyim dünyasında işlevsel bir güven düzeyine ulaşabileceğini gösterir. Bu tespit sadece epistemolojiye değil, varlık, ahlak, din ve bilim felsefesine uzanan geniş bir etki alanı yaratır.

⁵⁴ Nejat Bozkurt, *Eleştiri ve Aydınlanma: Bir Bilimler Felsefesi Öncüsü Olarak David Hume'un Bilgi Kuramında Gözlem ve Deneyin Yeri* (İstanbul: Say Yayınları, 1994), 170-172.

⁵⁵ Öktem, "David Hume ve Immanuel Kant'ın Kesin Bilgi Anlayışı," 41.

Kaynakça

- Aruoba, Oruç. “David Hume’un Bilgi Görüşünde Bilginin Kesinliği Problemi ve Bilgi Çeşitleri.” Bilim Uzmanlığı Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1974.
- Baç, Murat. “Hume, Nedensellik ve Nesnelerin Varlıksal Konumu: Genel Geçer Yorumların Bir Eleştirisi,” *Felsefe Tartışmaları* 29, (2002): 1-13.
- Bozkurt, Nejat. *Eleştiri ve Aydınlanma: Bir Bilimler Felsefesi Öncüsü Olarak David Hume’un Bilgi Kuramında Gözlem ve Deneyin Yeri*. İstanbul: Say Yayınları, 1994.
- Coventry, Angela. *Hume’s Theory of Causation: A Quasi-Realist Interpretation*. London: Continuum, 2006.
- Çıvgın, Ayşe Gül. “Hume’un Epistemolojisinin Kökeni: İzlenimler ve İdeler,” *Bartın Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 22, (2016): 369-384.
- Dağ, Ahmet. *Çağdaş İngiliz-Yahudi Medeniyetinin Oluşumunda David Hume*. İstanbul: Külliyyat Yayınları, 2016.
- Denkel, Arda. “Hume, Nedensellik, Tikelcilik ve Tekilcilik,” *Felsefe Tartışmaları* 17, (1994): 63-74.
- Dicker, George. *Hume’s Epistemology and Metaphysics*. London: Routledge, 1998.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Çeviren: Ergün Baylan, Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.
- Hume, David. *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*. Çeviren: Ferit Burak Aydar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Öktem, Ülker. “David Hume ve Immanuel Kant’ın Kesin Bilgi Anlayışı,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 44, (2004): 29-55.
- Peterson, James B. “The Empirical Theory of Causation,” *The Philosophical Review* 7, (1898): 43-61.
- Richards, Thomas J. “Hume’s Two Definitions of Cause,” *The Philosophical Quarterly* 15, (1965): 247-253.
- Schmidt, Claudia M. *David Hume: Reason in History*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 2003.
- Stroud, Barry. *Hume*. London and New York: Routledge, 1977.
- Zelyüt, Solmaz. *Dört Adalı (Hobbes-Locke-Berkeley-Hume)*. Ankara: DoğuBatı Yayınları, 2012.